

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 5ΗΣ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1976

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΝΙΚ. Κ. ΛΟΥΡΟΥ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑΙ ΣΠΟΥΔΑΙ.— Τὸ ἀφιέρωμα εἰς μνήμην τοῦ **Giuseppe Rossi Taibbi** καὶ ἡ σπουδὴ τοῦ Σικελικοῦ καὶ Ἰταλιώτου Ἑλληνισμοῦ.
Ἐπὶ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Διον. Ἀ. Ζακυθινοῦ.

Ὁ συνάδελφος κ. Bruno Lavagnini μὲ παρεκάλεισε νὰ παρουσιάσω εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν τὸν δεῦτερον τόμον τῶν *Byzantino-Sicula*, τὸν ἐκδοθέντα ὑπὸ τοῦ ἐν Παλέρμῳ Istituto Siciliano di Studi Bizantini e Neoleningici εἰς μνήμην τοῦ Giuseppe Rossi Taibbi (ἐν Παλέρμῳ, 1975). Ἀποδεχόμενος εὐχαρίστως τὴν πρόσκλησιν τοῦ ἀγαπητοῦ συναδέλφου, διαπρεποῦς ἐρευνητοῦ τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων ἀπὸ τῆς Ἀρχαιότητος μέχρι τῶν ἡμερῶν μας, παρουσιάζω τὸ δημοσίευμα καὶ διευρύνω τὸν λόγον, διὰ νὰ σκιαγραφήσω τὴν προσωπικότητα τοῦ Giuseppe Rossi Taibbi καὶ νὰ προσθέσω λέξεις τινὰς περὶ τῆς σπουδῆς τοῦ Σικελικοῦ καὶ τοῦ Ἰταλιώτου Ἑλληνισμοῦ.

Ὁ τόμος ἀποτελεῖται ἐκ σελίδων XVIII + 538. Αἱ ὑπὸ Λατινικὴν ἀρίθμησιν σελίδες περιλαμβάνουν, πλὴν ἄλλων, βραχέα κείμενα τοῦ Bruno Lavagnini καὶ Massimo Ganci περὶ τοῦ βίου, τοῦ ἔργου καὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ τιμωμένου σοφοῦ. Αἱ λοιπαὶ 538 σελίδες, ἔξαιρέσει τῶν πινάκων, περιλαμβάνουν τὰ κείμενα τῶν τριάκοντα τεσσάρων ἐπιστημονικῶν συμβολῶν, αἱ ὁποῖαι ἀπαρτίζουν τὸ ἀφιέρωμα. Πλὴν ἐλαχίστων, αὗται ἀναφέρονται εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν τῆς Σικελίας καὶ τῆς νοτίου Ἰταλίας, εἰς τὴν ἐν Σικελίᾳ ἀκμάσασαν Ἑλληνικὴν γραμματείαν, εἰς τὴν Ἱστορίαν, τὴν Γλωσσολογίαν, τὴν Φιλολογίαν, τὴν Ἀγιογραφίαν, τὴν Ἀρχαιολογίαν καὶ τὴν Τέχνην, τὴν Διπλωματικὴν, τὴν Νομισματικὴν καὶ τὴν Σφραγιδογραφίαν.

* DENIS A. ZAKYTHINOS, *Le tome dédié à la mémoire de Giuseppe Rossi Taibbi et l'étude de l'Hellénisme sicilien et italiote.*

σπουδὴν τῆς γλώσσης Ἰωσήφ τοῦ Ὑμνογράφου (*La lingua di Guiseppe Inno-grafo, Poeta greco palermitano*, σελ. 497 - 506), κλπ.

* * *

Ὁ ἐρευνητὴς τῆς Σικελικῆς καὶ Ἰταλιωτικῆς φιλολογίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ Giuseppe Rossi Taibbi, εἰς τὸν ὁποῖον ἀφιερῶται ὁ τόμος τῶν *Byzantino-Sicula*, ἐγεννήθη ἐν Παλέρμῳ τὴν 6ην Μαρτίου 1924 καὶ ἀπέθανεν ἀδοκῆτως ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἡλικίας καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς του σταδιοδρομίας τὴν 20ὴν Ἰουλίου 1972. Ἐσπούδασε Φιλολογίαν καὶ Γλωσσολογίαν καὶ ἐνωρίτατα ἐστράφη πρὸς τὴν ἐρευ-ναν τοῦ Σικελικοῦ ἰδιώματος καὶ τῆς γλώσσης τῶν Ἑλληνοφόνων τῆς νοτίου Ἰταλίας. Οὕτω, τῷ 1954, ἐδημοσίευσε τὴν εἰς παλαιὰν Σικελικὴν διάλεκτον μετά-φρασιν, γενομένην τῷ 1358, τοῦ ἔργου: *La Conquista di Sichilia fata per li Norwandi, translata per frati Simuni da Lentini* (ἐν Παλέρμῳ, 1954). Ἀλλὰ τελικῶς ἡ σπουδὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐκάλυψε τὰ ἄλλα διαφέροντα τοῦ Rossi. Ἦδη τῷ 1951/1953, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ καθηγητοῦ Guiseppe Cocchiara, ἐδημο-σίευσε διατριβὴν περὶ τῶν «Ἀναστεναρίων» τῆς Θράκης, καταλοίπων τῆς Διονυ-σιακῆς λατρείας (*Sopravvivenza di riti dionisiaci nella Tracia orientale greca: le Anastenaria, Annali del Museo Pitre*, τόμ. 2 - 4, 1951 - 1953, 77 - 104).

Ἡ γλῶσσα, ὁ δημῶδης λόγος καὶ ἡ φιλολογία τοῦ Ἰταλιώτου καὶ τοῦ Σικε-λικοῦ Ἑλληνισμοῦ κατέκτησαν τὴν ἐρευνητικὴν δραστηριότητα τοῦ Rossi. Ἀνα-καινίζων τὴν μελέτην τῶν καταλοίπων τῶν Ἑλλήνων, ἐθεώρησεν ὡς πρώτην ἐπι-ταγὴν τῆς ἐπιστήμης τὴν συλλογὴν καὶ τὴν κριτικὴν ἔκδοσιν τῶν κειμένων, τῶν λαϊκῶν καὶ τῶν λογίων. Πρῶτον μέγα ἐπίτευγμα τῆς ἐργασίας του ὑπῆρξεν ἡ ἔκδοσις τῶν *Testi neogreci di Calabria* (Istituto Siciliano di Studi Bizantini e Neogreci, *Testi*, 3, ἐν Παλέρμῳ, 1959), ὑποδειγματικὴ μεταγραφὴ μιᾶς δια-λέκτου, ἡ ὁποία τείνει νὰ ἀφανισθῇ. Ἠκολούθησαν αἱ δημοσιεύσεις λογίων κει-μένων, κυρίως ἀγιολογικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν: *Martirio di S. Lucia. Vita di S. Marina* (ἐν τῇ αὐτῇ σειρᾷ, *Testi*, 6, ἐν Παλέρμῳ, 1959), ὁ ἱστορικῶς πολῦτι-μος βίος τοῦ ἀγίου Ἡλιοῦ τοῦ νέου, ἀκμάσαντος κατὰ τὰ τέλη τοῦ ἐνάτου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου αἰῶνος (*Vita di Sant' Elia il Giovane*, ἐν τῇ αὐτῇ σειρᾷ, *Testi*, 7, ἐν Παλέρμῳ, 1962), καὶ μετὰ τὴν μελέτην τῆς χειρογράφου παραδό-σεως τὰς Ὀμιλίας εἰς τὰ Ἐθαγγέλια Κυριακὰ καὶ ἑορτὰς τοῦ ὄλου ἐνιαυτοῦ τοῦ Φιλαγάθου τοῦ Κεραμίτου ἢ Κεραμέως τοῦ Φιλοσόφου: *Filagato Da Cerami, Omelie per i Vangeli Domenicali e le feste di tutto l'anno*, τόμ. Α', ἐν Πα-λέρμῳ, 1969.

Ὁ Giuseppe Rossi Taibbi, καθηγητὴς τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας καὶ

ἀντιπρόταυις τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Παλέρμου, ὑπῆρξεν ἐπὶ ἔτη ἱκανὰ γενικὸς γραμματεὺς τοῦ Σικελικοῦ Ἰνστιτοῦτου τῶν Βυζαντινῶν καὶ Νεοελληνικῶν Σπουδῶν καὶ ἐκ τῶν ἀμεσωτέρων συνεργατῶν τοῦ Bruno Lavagnini. Ἡ ἐπιστημονική του ἀκεραιότης, ἡ προσήλωσις εἰς τὸ καθῆκον, τὸ ὑψηλὸν ἀνθρωπιστικὸν του φρόνημα καὶ τὸ εὐγενὲς καὶ ἥπιον τοῦ χαρακτῆρος καθίστων αὐτὸν ἔξοχον ἠθικὴν προσωπικότητα. Ὁ ὁμιλῶν μετὰ συγκινήσεως ἀναπολεῖ τὰς ὀλίγας ἡμέρας, τὰς ὁποίας διῆλθεν εἰς τὸ Σικελικὸν Ἰνστιτοῦτον κατὰ τὸν Μάϊον τοῦ 1963. Ὁ πρόωρος θάνατος τοῦ ἀνδρὸς ὑπῆρξε πλῆγμα μέγιστον διὰ τὰς σπουδὰς τοῦ Σικελικοῦ καὶ τοῦ Ἰταλιώτου Ἑλληνισμοῦ.

* * *

Τὸ Σικελικὸν Ἰνστιτοῦτον τῶν Βυζαντινῶν καὶ Νεοελληνικῶν Σπουδῶν, ἰδρυθὲν μετὰ τὸ ἐν Παλέρμῳ ὄγδοον Διεθνὲς Συνέδριον τῶν Βυζαντινῶν Σπουδῶν (3-10 Ἀπριλίου 1951), ἐπετέλεσεν ὑπὸ τὴν φωτεινὴν ἡγεσίαν καὶ τὸν πηγαῖον φιλελληνισμόν τοῦ Bruno Lavagnini, ἔργον μέγα καὶ πολυσχιδές. Εἰς τὰς τέσσαρας σειρὰς τῶν δημοσιευμάτων του, εἰς τὰ *Testi*, τὰ *Monumenti*, τὰ *Quaderni* καὶ τὰ *Quaderni di Poesia Neograeca*, περιελήφθησαν πραγματεῖαι, καλύπτουσαι τὸν Ἑλληνικὸν πνευματικὸν χῶρον χιλίων καὶ πλέον ἐτῶν, ἀπὸ τοῦ Βίου τοῦ Ἁγίου Ἡλιοῦ τοῦ Νέου μέχρι τοῦ Σεφέρη, τοῦ Ἐλύτη καὶ τῆς Δαλμάτη. Εἰς τὰ *Testi* ἰδιαιτέρως περιελήφθησαν, πλὴν ἄλλων, κείμενα ἀναφερόμενα εἰς τὸν Σικελικὸν καὶ τὸν Ἰταλιώτην Ἑλληνισμόν.

Ὁ Βυζαντινὸς Ἑλληνισμὸς τῆς Σικελίας καὶ τῆς νοτίου Ἰταλίας, τοῦ ὁποίου τὰ γλωσσικὰ κατάλοιπα διετηρήθησαν μέχρι τῶν ἡμερῶν μας, κατὰ τὴν θεωρίαν τοῦ Gerhard Rohlfs (τὸ τελευταῖον βιβλίον του ἐξεδόθη ἐν Ἰταλικῇ μεταφράσει: *Nuovi scavi linguistici nella antica Magna Graecia, Quaderni*, 7, ἐν Παλέρμῳ, 1972), ἔχει ὡς ὑπόστρωμα τοὺς παλαιοὺς Ἑλληνικοὺς πληθυσμοὺς τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος. Νέοι ἐποικισμοὶ ἦλθον νὰ ἐνισχύσουν τὸ παλαιότερον τοῦτο στοιχεῖον κατὰ τὴν πρώϊμον Βυζαντινὴν περίοδον. Ἐκτὸς τῶν συνήθων μετακινήσεων, μεγάλα γεγονότα προεκάλεσαν τὴν κατὰ πυκνὰς φάλαγγας ἔξοδον πρὸς δυσμάς: ἡ ὑπὸ τῶν Περσῶν κατάληψις τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν ἐπὶ Ἡρακλείου, αἱ θρησκευτικαὶ ἔριδες, ἡ κατάκτησις τῶν νοτίων χωρῶν, τῆς Συρίας, τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Αἰγύπτου, ἀκολούθως δὲ τῆς μέσης βορείου Ἀφρικῆς ὑπὸ τῶν Ἀράβων, τέλος δὲ αἱ ἀναστατώσεις, τὰς ὁποίας προεκάλεσαν ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου καὶ ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς χώραις αἱ Σλαβικαὶ ἐπιδρομαί. Ὄντως τὸ οὕτω λεγόμενον *Χρονικὸν τῆς Μονεμβασίας* καὶ σχόλιον τοῦ Καισαρείας Ἀρέθα τοῦ Πατρέως τοῦ ἔτους 931/932 μνημονεύουν μετοικεσίας Πελοποννησίων εἰς τὴν

Σικελίαν καὶ τὴν νότιον Ἰταλίαν. Ὅπωςδὴποτε ὁ Ἑλληνικὸς πληθυσμὸς εἰς τὴν Μεγάλην Ἑλλάδα ἦτο πυκνὸς κατὰ τὸν ἔβδομον καὶ τὸν ὄγδοον αἰῶνα. Ἐπὶ τῶν δέκα τριῶν παπῶν, οἱ ὅποιοι ἀπὸ τοῦ 678 μέχρι τοῦ 752 κατέλαβον τὸν θρόνον τῆς Ῥώμης, οἱ ἔνδεκα ἦσαν Ἀνατολικοί, Ἑλληγες ἢ Ἑλληνόφωνοι. Ἄλλ' ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Ἰταλίας φθάνει εἰς τὴν μεγίστην ἀκμὴν του κατὰ τὴν δευτέραν Βυζαντινὴν περίοδον ἀπὸ τοῦ ἔτους 876, ὅτε οἱ στόλοι τοῦ Βασιλείου τοῦ Α' κατέλαβον τὴν Βάριν, μέχρι τοῦ 1071, ὅτε ἡ πόλις αὕτη κατελήφθη ὑπὸ τῶν Νορμανδῶν καὶ κατελύθη οὐσιαστικῶς ἢ ἐν Ἰταλία Βυζαντινὴ κυριαρχία.

Δὲν προτίθεται νὰ ὀμιλήσω ἐνταῦθα περὶ τῆς κυριαρχίας ταύτης οὔτε περὶ τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας, ἢ ὁποία ἤκμασεν εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Σικελίαν, ὄχι μόνον βασιλεύοντος τοῦ Βυζαντίου, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ὀλοσχερῆ ἀπομάκρυνσίν του, μέχρι τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος, μέχρι «τῆς ἀγωνίας» τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαρχίας τῆς νοτίου Ἰταλίας, ὡς εἶπεν ὁ André Guillou (*Studies on Byzantine Italy*, ἐν Λονδίῳ, 1970, XIV, σελ. 213 κέ.). Θὰ ἀρκεσθῶ νὰ ἐπισημάνω τὸν περιφερειακὸν τοῦτον χῶρον τῆς Ἑλληνικῆς δραστηριότητος καὶ παιδείσεως — ἀπαράμιλλον κατόρθωμα τοῦ ὑπερορίου Ἑλληνισμοῦ, γνησίαν ἐκδήλωσιν τοῦ πνεύματός του. Μὲ τὴν συνήθη ἱστορικὴν εὐαισθησίαν του ὁ Σπυρίδων Ζαμπέλιος εἰς τὴν πραγματείαν του: *Τὰ Ἰταλοελληνικά, ἢτοι κριτικὴ πραγματεία περὶ τῶν ἐν τοῖς ἀρχαίοις Νεαπόλεως Ἑλληνικῶν περγαμηνῶν* (ἐν Ἀθήναις, 1864), διέγνωσε τὴν σημασίαν τῶν πραγμάτων. Διοίξεις καὶ κοινωνικὴ ὀργάνωσις, τοπικαὶ καὶ διεθνεῖς σχέσεις, ἐκκλησιαστικὴ ὀργάνωσις, μοναχισμὸς, ἄσκησις τῆς ψυχῆς καὶ ὁσιότης, γλῶσσα, σχολεῖον, τέχνη, ἀντιγραφὴ καὶ κυκλοφόρησις χειρογράφων, διάδοσις ἰδεῶν καὶ ἐθίμων — πάντα ταῦτα συνθέτουν τὴν φυσιογνωμίαν τῆς Ἑλληνικῆς ταύτης ἐπαρχίας, γεφύρας, μιᾶς τῶν γεφυρῶν, διὰ τῶν ὁποίων τὰ Ἑλληνικά γράμματα διωχετεύθησαν εἰς τὴν Δύσιν.

Ἐπισημαίνω τὸν περιφερειακὸν τοῦτον χῶρον τῆς Ἑλληνικῆς δραστηριότητος, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ χῶρον ἐρεῦνης. Νεώταται μελέται ἀνεκαίνισαν τὴν σπουδὴν του. Μεγάλα κέντρα ἐρεῦνης ἢ Ἑλληνικὴ μονὴ τῆς Κρυπτοφέρρης (*Grottaferrata*), τὸ Παλέριον καὶ τὰ λοιπὰ Σικελικὰ Πανεπιστήμια, τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Bari καὶ τῆς Νεαπόλεως, ἢ Ῥώμη. Ἀκάματος ὁ André Guillou, διὰ τῶν ἐκδόσεων κειμένων καὶ συστηματικῶν μελετῶν διαφωτίζει τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν Διπλωματικὴν. Ὁ ἡμέτερος Giuseppe Schirò διευθύνει τὰ *Analecta Hymnica Graeca*. Ὁ Agostino Pertusi πραγματεύεται θέματα ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἀκτινοβολίαν τοῦ Βυζαντίου καὶ τῆς παιδείας του εἰς τὴν Δύσιν, εἰς τὸν Ἰταλοελληνικὸν Μοναχισμὸν, εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῆς διοικήσεως. Περὶ τὴν διοίκησιν στρέφονται τὰ ἔργα τῆς Vera von Falkenhausen. Οἱ ἄγιοι καὶ οἱ ὄσιοι, ἢ

Παλαιογραφία καὶ ἡ Κωδικολογία ἀπασχολοῦν τὴν Enrica Follieri. Πλειὰς ὅλη παλαιῶν καὶ νέων ἐρευνητῶν κομίζει τὴν προσφορὰν τῆς εἰς τὸν κοινὸν ἔρανον. Εἰδικὰ τοπικά, Ἰταλοελληνικά καὶ διεθνῆ συνέδρια ἔλαβον ὡς ὑποκείμενον τὸν Σικελικὸν καὶ Ἰταλιώτην Ἑλληνισμόν. Χαρακτηριστικῶς ἀναφέρω ἐνταῦθα τὸ Διεκκλησιαστικὸν Ἱστορικὸν Συνέδριον τοῦ Bari (30 Ἀπριλίου - 4 Μαΐου 1969), τοῦ ὁποίου τὰ πρακτικά, εἰς τρεῖς τόμους ἐκ σελίδων 1481, περιέχουν σημαντικωτάτας συμβολὰς (*La Chiesa Greca in Italia dall' VIII al XVI secolo. Atti del Convegno Storico Interecclesiale, Italia Sacra*, 20, 21 καὶ 22, ἐν Παδοῦῃ, 1973).

Τὸ βραχὺ τοῦτο σημεῖωμα ἔστω εἰς μνημόσυνον τοῦ Giuseppe Rossi Taibbi, τοῦ προῶρος ἀπολεσθέντος ἑλληνιστοῦ, ὁ ὁποῖος διὰ τῶν ἐρευνῶν του μεγάλως συνέβαλεν εἰς τὴν σπουδὴν τῶν καταλοίπων τοῦ ἰδιάζοντος τούτου Ἑλληνικοῦ στοιχείου τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας.

R É S U M É

Après avoir présenté à l'Académie le tome II des Byzantino-Sicula, dédié à la mémoire de Giuseppe Rossi Taibbi (Palerme, 1975), l'auteur retrace, dans leurs grandes lignes, la vie, la carrière et les travaux du savant professeur de l'Université de Palerme, prématurément perdu. Ensuite, il parle des grandes séries de publications entreprises par l'Istituto Siciliano di Studi Bizantini e Neoellenici et finit par quelques considérations d'ensemble sur l'hellénisme sicilien et italiote.